

РОЗДІЛ 2 КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.56

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИНЦИПУ НЕДОТОРКАНОСТІ СУДДІВ

PROBLEM ASPECTS OF THE IMMUNITY OF JUDGES

Гапоненко Л.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та держави
Університету державної фіскальної служби України*

Геращенко В.І.,
*студентка магістратури
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України*

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту реалізації принципу недоторканності суддів. Проаналізовано досвід різних демократичних держав. Акцентується увага на розкритті питання «недоторканність суддів».

Ключові слова: недоторканність, суддя, гарантія, незалежність, судовустрой, привілей.

Статья посвящена освещению сущности и содержания реализации принципа неприкосновенности судей. Проанализирован опыт разных демократических государств. Акцентируется внимание на раскрытии вопроса неприкосновенности судей.

Ключевые слова: неприкосновенность, судьи, гарантия, независимость, судебная система, привилегии.

The article is devoted to highlighting the nature and content of the principle of immunity of judges. The experience of various democratic states. Attention is focused on the disclosure issue «immunity of judges».

Key words: immunity, judge, guarantee, independence, judicial system, privilege.

Постановка проблеми. Конституція України закріплює принцип недоторканності суддів, який служить гарантією їхньої незалежності. Встановлення додаткових, порівняно з недоторканністю пересічної особи, гарантій недоторканності для суддів має на меті створення належних умов для виконання покладених на них державою обов'язків та захист від незаконного втручання в їх діяльність.

Стан дослідження. Питанням суддівської недоторканності були присвячені публікації Ф.А. Агаєва, А.І. Бастрикїна, А.А. Безуглова, Л.Є. Виноградової, В.Н. Галузо, О.В. Гончаренко, В.Г. Даєва, М.М. Добкіна, О.В. Задорожного, Р.Р. Кузьміна, О.М. Лемешка, О.М. Овчаренко, Л.Д. Удалової та ін. За минулі 10 років необхідно відзначити дисертаційні дослідження С.С. Аскерова (2008), І.В. Бабій (2009), Г.К. Кожевнікова (2010), В.В. Мульченка (2014) та ін [1]. Дисертанти у своїх роботах розглядали питання недоторканності суддів, зробили величезний внесок у розвиток теорії та практики кримінального процесу. Наукові роботи й публікації стосувалися в основному кримінально-процесуального законодавства до набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України в 2012 році (далі – КПК України) [2]. І.В. Бабій висвітлювала імунітет і недоторканність осіб, які обіймають особливо відповідальне становище [3]. Водночас автор не досліджував питання неявки суддів на виклик слідчого, прокурора. З того часу також змінилося законодав-

ство. Р.Р. Кузьмін зазначає: «Справи щодо суддів розслідуються тривалий час, оскільки ці «привілейовані» особи, користуючись неможливістю швидкого застосування до них заходів процесуального примусу (привід, затримання, арешт), просто уникають зустрічей зі слідчими, перешкоджаючи таким чином слідству» [4].

Інститут недоторканності судді є загальноновизнаним у сучасній світовій практиці демократизму функціонування судової влади в країнах із громадянським суспільством. Саме він є важливою гарантією незалежного й об'єктивного правосуддя як соціальної функції органів судової влади, що забезпечує стабільність суспільних відносин на засадах права і справедливості.

Метою статті є дослідження загальних засад незалежності суддів України та інших демократичних держав у контексті сучасних правових реформ.

Виклад основного матеріалу. Конституція України закріплює принцип недоторканності суддів, який служить гарантією їхньої незалежності. Згідно з частиною третьою ст. 126 Конституції України судді обіймають посади безстроково, крім суддів Конституційного Суду України та суддів, які призначаються на посаду судді вперше. Незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України. Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом [5].

Наявність тих чи інших елементів недоторканності характерна для статусу судді в будь-якій демократичній державі. Цей інститут є важливою гарантією незалежного й об'єктивного правосуддя як соціальної функції органів судової влади, що покликана забезпечувати стабільність суспільних відносин на засадах права і справедливості. Але обсяг недоторканності суддів у різних країнах різниться залежно від рівня розвитку правової культури зокрема і поваги до закону загалом [6].

У розвинених демократичних країнах суддя, як правило, наділений імунітетом від відповідальності не тільки за дії, а й за висловлювання (індемнітет), пов'язані безпосередньо з виконанням обов'язків із розгляду і вирішення судових справ (за винятком випадків вчинення злочинів). За будь-які делікти в побуті він несе відповідальність у такому ж порядку, як і інші громадяни. У зв'язку з високим авторитетом суду в США та країнах Західної Європи про недоторканність суддів (особливий порядок притягнення їх до кримінальної відповідальності) в їх конституціях (основних законах) не йдеться. На конституційному рівні зазвичай визначається лише можливість усунення судді з посади в разі вчинення проступку, несумісного із суддівською посадою. При цьому компетенція щодо прийняття рішень про імпічмент суддів (їх звільнення з посад) закріплюється за органами судової влади [6].

Інститут суддівського імунітету є загальною рисою у сучасній світовій практиці демократизму функціонування судової влади в країнах із громадянським суспільством. Тому некоректно вести мову про його скасування в Україні, оскільки це буде кроком назад у справі побудови національної правової держави [6].

Обсяг юридичних гарантій недоторканності особи судді в найближчих країнах-сусідах є значно більшим, ніж в Україні. Наприклад, у Литві суддю не можна притягнути до кримінальної відповідальності, заарештувати чи будь-яким іншим чином обмежити його свободу без згоди Сейму, а в період між сесіями Сейму – без згоди Президента [6].

У Республіці Албанія на суддю також поширюється дія інституту недоторканності з моменту ініціювання кримінального переслідування. Кримінальна справа про звинувачення судді в злочині може бути порушена тільки за згодою Вищої ради юстиції. Суддю ж Верховного Суду можна притягнути до кримінальної відповідальності лише після отримання згоди Кувенда (законодавчого органу). Він може бути затриманий чи заарештований тільки у випадку, коли його застануть безпосередньо під час чи одразу після вчинення злочину. При цьому компетентний орган повинен негайно повідомити про зазначений факт Конституційний Суд. Якщо останній протягом 24 годин не дасть згоди на передачу арештованого під суд, суддя має бути звільнений (ст. 137 Конституції Албанії від 21 жовтня 1998 р.) [6].

Досвід країн Європи свідчить про те, що принцип недоторканності суддів реалізований у законодавстві цих країн у меншій мірі, ніж в Україні. Як відзна-

чив відомий європейський експерт у галузі судоустрою Дж. Оберто, «...в західній традиції немає таких гарантій, і міжнародні документи їх також не передбачають. Так, наприклад, в Італії, Франції, Іспанії та Німеччині судді несуть відповідальність за свої вчинки відповідно до кримінального та цивільного законодавства так само, як і інші громадяни». Додаткові гарантії недоторканності суддів більш притаманні східноєвропейським країнам. Так, за ст. 181 Конституції Польщі суддя не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності або позбавлений волі без попередньої згоди визначеного законом суду; суддя не може бути затриманий або арештований, за винятком випадку, коли він затриманий на місці скоєння злочину [7, с. 250]. Водночас, урахувавши українські реалії, Дж. Оберто констатує необхідність подібних норм, оскільки «...в суспільствах, де повага до суддів та їхньої незалежності ще не так глибоко укорінена, є доцільним такий додатковий захист представників судової гілки влади» [8]. Тому, коментуючи новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів», експерти Венеціанської комісії відзначили, що «...немає потреби в тому, щоб кримінальне провадження щодо судді започатковувалося лише Генеральним прокурором. Імунітет із судді має зніматися не Парламент, а Вища рада правосуддя» [9, п. 27].

Венеціанська комісія послідовно зазначала, що судді не повинні отримувати вигоду від загальної недоторканності, а повинні мати лише функціональний імунітет, тобто імунітет від дій, учинених у ході виконання ними своїх функціональних обов'язків. «Хоча для забезпечення суддівської незалежності від неналежного зовнішнього впливу потребуються функціональні гарантії, широкий імунітет не потрібен. Незалежність суддів не залежить від широкого імунітету, а судді повинні відповідати за будь-які інкриміновані їм злочини, припускаючи, що в їх повному розпорядженні знаходяться звичайні процедури захисту, оскарження та інші елементи верховенства права» [10].

Згідно з інформацією, отриманою Венеціанською комісією, цей принцип відображений у словосполученні «на загальних підставах» у частині другій статті 129 Конституції України. Цей термін слід тлумачити у світлі другого речення, що звучує сферу відсутності відповідальності суддів до дій, учинених у процесі відправлення правосуддя. Як наслідок, до суддів немає привілейованого ставлення, якщо вони вчинили кримінальні правопорушення, не пов'язані з прийняттям судових рішень; вони несуть відповідальність на «загальних підставах», тобто як будь-які інші особи [10].

Більше того, Венеціанська комісія неодноразово критикувала «порушення присяги» в якості підстави для звільнення суддів з посад. Ця підстава є занадто невизначеною і може анулювати захисний ефект, що виникає внаслідок обмеження правової відповідальності. Венеціанська комісія зазначає, що відповідне конституційне положення наразі обговорюється в Конституційній комісії [10].

Нарешті, набрання чинності змінами до Конституції не повинно залежати від набрання чинності змінами до закону щодо повноважень Вища рада правосуддя. Закони мають слідувати Конституції, і якщо немає законодавчої бази, Вища рада правосуддя повинна безпосередньо застосовувати Конституцію. Ураховуючи те, що нещодавно Вища рада правосуддя почала функціонувати згідно з новими нормами, це останнє положення перестає бути актуальним [10].

Венеціанська комісія визнає, що недоторканність може бути перешкодою для боротьби з корупцією. Тим не менше, Комісія вважає, що поточний стан верховенства права в Україні ще не дозволяє повністю скасувати депутатську недоторканність. Таким чином, Комісія рекомендує запровадити інші механізми, що можуть запобігти втручанням в діяльність парламенту і в той же час сприяти боротьбі з корупцією [10].

2 червня 2016 року Рада ухвалила президентський проект змін до Конституції в частині правосуддя, який набрав чинності 30 вересня 2016 року.

Відповідно до закону призначення на посаду судді здійснюється президентом України за поданням Вищої ради правосуддя. Призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом. Голову Верховного Суду обирає на посаду та звільняє з посади шляхом таємного голосування Пленум Верховного Суду в порядку, встановленому законом [11].

Змінами передбачено, що суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій із Вищою радою правосуддя. Вища рада правосуддя складається з 21 члена, з яких

десятьох обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох призначає Президент України, двох обирає Верховна Рада України, двох обирає з'їзд адвокатів України, двох обирає всеукраїнська конференція прокурорів, двох обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ. Строк повноважень обраних (призначених) членів Вищої ради правосуддя становить чотири роки. Одна й та ж особа не може обіймати посаду члена Вищої ради правосуддя два строки поспіль [11].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що інститут суддівського імунітету є загальноновизнаним у сучасній світовій практиці демократизму функціонування судової влади в країнах з громадянським суспільством. Тому некоректно вести мову про його скасування в Україні, оскільки це буде кроком назад у справі побудови національної правової держави. Є підстави розцінювати відповідні пропозиції не більш як елемент політичних технологій підвищення рейтингу певних політиків напередодні кожного наступного народного волевиявлення [6].

Ураховуючи вищевикладене, чинне законодавство встановлює додаткові заходи по охороні особистості судді, що цілком узгоджується із вітчизняними реаліями і світовою практикою забезпечення недоторканності суддів. Механізм притягнення судді до кримінальної відповідальності є однією з форм контролю за діяльністю носіїв судової влади. Його завданням має бути досягнення розумного балансу між такими важливими засадами, як незалежність та недоторканність суддів і відповідальністю суддів за власні рішення, дії або бездіяльність як у службовій, так і в позаслужбовій діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сіверський О.М. Недоторканність суддів як уникнення явки на виклик у кримінальному провадженні / О.М. Сіверський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo06/part_4/27.pdf.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Бабій І.В. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / І.В. Бабій ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009.
4. Кузьмін Р. Ще раз про суддівську недоторканність / Р. Кузьмін // Вісник прокуратури. – 2010. – № 5(107). – С. 3–9.
5. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст.141) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254-к/96-вр>.
6. Константи́й О.В. Суддівський імунітет як гарантія об'єктивного і неупередженого правосуддя в державі / О.В. Константи́й // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 44–47. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2010_1_12.
7. Конституція Республіки Польща [Текст] : від 17 жовтня 1992 р. // Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. – К., 1996. – С. 233–264.
8. Висновок експерта Ради Європи Дж. Оберто щодо Концепції удосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukradv.org/up/docs/obs220306.pdf>.
9. Судді-коляднику Ігорю Зваричу оголошено вирок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ntn.ua/uk/video/news/2011/09/21/5001>.
10. Висновок щодо проекту закону про внесення змін до конституції України щодо недоторканності народних депутатів та суддів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)).
11. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Верховна Рада України; Закон від 02.06.2016 № 1401-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>.